

GÜNEY AZERBAYCAN ATASÖZLERİNDE SU ÜZERİNE

Talip DOĞAN*

Özet

İran, binli yılların başından beri Oğuz Türklerinin yurt edindiği önemli coğrafyalardan biri olmuştur. Bu suretle İran sahası, Türk kültürünün şekillendiği bir yer olmasından dolayı Türklük bilimi için de zengin kaynaklara sahiptir. İnsan hayatı için birçok bakımdan önemli bir yer teşkil eden su, Türk kültüründe de çeşitli yönleriyle kutsal bir varlık olarak görülmektedir. Sözlü edebiyat ürünlerinin başında gelen atasözleri, milli tefekkürün süzgecinden geçmiş tarihî tecrübeyi, halkın tasavvur etme ve düşünme tarzını, kısa ve tesirli bir söyleyiş ile aktirir. Türkçede tarih boyunca çeşitli terimlerle ifade edilmiş olan atasözleri, değişik zaman ve sahalarda, halkın dilinde işlene işlene millî servetin en güzel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Çalışma, Güney Azerbaycan'daki atasözlerinde su üzerinedir. Bu çerçevede, Güney Azerbaycan'da atasözlerinin derlendiği Emsâl ü Neşâyi-i Türki, Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler), Ferheng-i Darbül Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan, Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan ve Ata Babalar Deyibler adlı kaynaklarda su unsurunun geçtiği atasözleri tespit edilip konularına göre tasnif edilmiştir. Ortaya konulan atasözleri ayrıca, tarihî kaynaklar ile Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki atasözleriyle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Su, Atasözü, Güney Azerbaycan.

Abstract

Iran is one of the important geographies where Oghuz Turks have lived since the beginning of the 1000s. So, Iran region has rich sources for the Turkology because it has been a place where Turkish culture has been formed. Water that constitutes an important place on human life has been considered as a sacred being with different viewpoints in Turkish culture. The proverbs which are the most important items of the oral literature reflect the historical experience and the envisaging and mentality of public with a short and impressive saying. The proverbs expressed with various terms throughout history has been one of the most beautiful elements of national wealth by processed in public language at different time and areas. The study is on water in the proverbs of South Azerbaijan. In this context, Emsâl ü Neşâyi-i

* Yrd. Doç. Dr. Talip Doğan, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilim Bölümü, talipeken@yahoo.com

Türki, Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler), Ferheng-i Darbü'l Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan, Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan and Ata Babalar Deyibler were examined and the proverbs in which the item of water is mentioned were found and classified according to the subjects. Also, the proverbs were compared with the proverbs in Turkey Turkish and dialects and historical sources.

Keywords: Water, proverb, South Azerbaijan.

Tarihî kaynaklara göre İran, Selçuklulardan Kaçar Hanedanlığına (1043'ten 1925'e) kadar Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bu sebeple İran, asırlardır Türklerin ve Türk kültürünün en yoğun olduğu bölgelerin başında gelmektedir. Türkler, İran'daki yaklaşık dokuz yüz yıllık hâkimiyetleri boyunca aynı zamanda bölgenin birçok yerini yurt edinmişlerdir. Bugünkü İran coğrafyasında Azerbaycan Türkleri, Horasan Türkleri, Türkmen Türkleri, Kaşgay Türkleri, Sungur Türkleri ve Halaç Türkleri yaşamaktadırlar. Bu Türklerin tamamı, Halaçlar hariç, Oğuz Türklerine mensuptur. İran'daki çoğunluğu teşkil eden Türklerin başında, Azerbaycan Türkleri gelmektedir. Azerbaycan Türkleri, İran'ın Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil ve Zencan eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bu bölge, ülkenin kuzey batısında yer almaktadır. Bölgenin önemli yerleşim yerleri olarak ise Tebriz, Urmiye, Erdebil, Zencan, Gazvin, Sulduz, Goşaçay, Miyane, Hoy, Salmas, Makü, Meraga, Astara, Culfa, Merend, Bicar, Tikantepe, Halhal ve Soğukbulak gibi şehirler sayılabilir.

İnsan hayatının birçok bakımdan temel ve vazgeçilmez unsurlarından biri olan su, Türk kültüründe eski ve kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde su kültü, geniş bir yer teşkil etmek suretiyle, hem bereket ve kuvvet kaynağı hem de cezalandırıcı bir Tanrı, yaratılışın kaynağı, hayatın başlangıcı gibi özelliklere sahiptir (Ayan 2002: 622-629; Türkan 2012: 136). Su kültü, Göktürk Kitabelerinde *yir-sub* "yer-su" tabiriyle geçmektedir. *Yir-sub* tabiri, benzer biçimde Uygularda da bulunmaktadır (Kafesoğlu 1997: 303-304). Göktürkler, *yir-sub* ile hem koruyucu iyeleri hem de yaşadıkları mekânı kastetmişlerdir. Kitabelerdeki *eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun tiyin* "ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahıpsiz olmasın diye" ve *Kögmen yir sub idisiz kıalmazun tiyin* "Kögmen yeri, suyu sahıpsiz olmasın diye" ifadelerinde geçen *yir-sub*, yaşanan coğrafyayı ifade eder (Ergin 2006: 14-15, 40-41).

Su kültürünün izleriyle, Dede Korkut Kitabında¹ da sık sık karşılaşılacaktır. Özellikle, hikâyelerde suyun çeşitli yönleriyle kişiselleştirildiği görül-

¹ Oğuzların, X. asrın ikinci yarısında artık İslam dinine mensup oldukları bilinmektedir. Buna yüzden, Dede Korkut Kitabında birçok yerde İslam dinine dair söyleyişler bulunmaktadır. Ama, Türklerin İslam dairesine girmelerinden önce Gök Tanrı inancına bağlı olmaları ve bu inanış için tabiatın oldukça önemli olması sebebiyle, Oğuzların destanî hikâyelerine yansımış bu hatıralarında su vb. birçok tabiat unsuru önemli yere sahiptir.

mektedir. Bu bakımdan, Dede Korkut Kitabının *Salur Kazanuç İvi Yağlamalanduğı Boyı Beyân İder* hikâyesinde Salur Kazan'ın, evinin kâfirlerce yağmalandığını öğrenmesinin ardından onların peşlerine düşerek ordusundan haber almak için yolda suyla söyleşmesi dikkat çeker:

*Çağnam çağnam kayalardan çıkan su
Ağaç gimileri oynadan su
Hasan ile Hüseynüñ hasreti su
Bağ ile bostanuç ziyneti su
Âyişe ile Fâtımanuç nigâhı su
Şahbaz atlar gelüp içdüğü su
Kızıl develer gelüp kiçdigi su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su
Ordumuç haberin bilür misin digil maña
Kara başum kurban olsun suyum saña* (Ergin 1997: 101).

Yine bu doğrultuda, hikâyelerdeki soylamalarda göze çarpan *aķındılı görklü su* (Ergin 1997: 227, 231, 248) tabiri su ile ilgili kutsallığı dile getiren bir başka ifadedir. Su ile ilgili inanç ve kutsallıkların, Türk kültürlü halklarda bugün de yaşadığını gösteren birçok uygulama vardır. Bu uygulamalardan birkaç örnek vermek gerekirse; günümüzdeki Altay-Sayan Türkleri, tabiat kültürünü eski Türklerde olduğu gibi, *yer-su* olarak adlandırmışlardır. Muhteşem ayinler yaparak *yer-su*'ya hitaben ilahiler söylemekle birlikte, "bereketli hayvan sürülerimizin canlarını yaradan yer-suyumuz" demektedirler (İnan 1976: 41). Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın bazı yörelerinde, durgun suyun kara iyeler ve akarsuyun ak iyeler için yataklık yaptığı yönünde inançlar bulunmaktadır (Kalafat 2011: 73).

Türk kültürlü halklarda, bilhassa su ve gece bağlantılı inançların çok yaygın olduğu dikkati çekmektedir. Sıcak suyun gece eşikten dışarıya dökülmemesi; gece akarsudan su almak isteyen kişinin, kabını suyun akış yönünde tutması; gece içilecek suların ağzının kapatılması, bu husustaki uygulamalardandır (Kalafat 2011: 101). Anadolu'nun birçok yerinde, doğumdan kırk gün sonra loğusa ve çocuğu kırk basmasından korumak *kırklama* veya *kırk çıkarma* yapılır. Kırklama merasiminde, genellikle, temiz suyun loğusa ve çocuğun başından döküldüğü görülür. Bu arada kırklama suyunun içerisine taş ve birtakım metal maddelerle birlikte yumurta, kabak, kırk adet arpa, buğday gibi yiyecekler konulur (Kalafat 1994: 16; Kılıç 2012: 31).

Güney Azerbaycan'ın Urmiye bölgesinde de benzer merasimler vardır: *uşağın ğırxı ğünü diyelle. uşağın ğırxın töķeriñ. onu hamama aparalla; darağın ğıx dene dişi, sayarix, onu sallix; biy dene van doldurrux suyunan; o ğıx dene 30 dişi sallığ_o suyun içine. o suyu töķeriğ_uşağın başına, diyerix: ğırxıyın töķürem* (Doğan 2010: 248); "Çocuğun kırk günü derler. Çocuğun kırkını dökeriz. Onu hamama götürürler; tarağın kırk tane dişini sayarız,

suyuyla bir tane bidon doldururuz, o kırk tane tarak dişini bırakırız o suyun içine. O suyu çocuğun başına dökeriz ve kırkını döküyorum, deriz.” Burada yer alan *kırklama*, *kırk çıkarma* ve *kırk dökme* uygulamaları, eski Türk inanç sistemindeki su ile ilgili kutsallığın uzantısı niteliğinde örneklerdir. Su ve su kaynaklı kelimeler, çeşitli yönleriyle, tabii olarak, sözlü kültürün önemli bir unsuru olan atasözlerinde de yer edinmiştir.

Güney Azerbaycan Atasözlerinde Su

Atasözleri, milli tefekkürün süzgecinden geçmiş tarihî tecrübeyi, halkın tasavvur etme ve düşünme tarzını, kısa ve tesirli bir söyleyiş ile aksettirir. Türkçede tarih boyunca çeşitli terimlerle ifade edilmiş olan atasözleri, değişik zaman ve sahalarda, halkın dilinde işlene işlene millî servetin en güzel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Azerbaycan Türklerinde atasözü için *atasözü*, *atalar sözü*, *ata baba sözleri*, *eskiler sözü*, *emsâl* gibi terimler kullanılmaktadır (Gönen 2006: 11). Su konusunu ele aldığımız çalışmamızın malzemesi, Güney Azerbaycan’daki atasözlerinin toplandığı şu eserlere dayanmaktadır:

Emşâl ü Neşâyih-i Türkî: Bu eser, Mîrzâ ‘Elineki Merâgî tarafından 1910 yılında Meraga şehrinde yazılmıştır. Emşâl ü Neşâyih-i Türkî’de atasözleri, 33 sayfadan ibaret olup Arap alfabesinin harf sırasına göre dizilmiştir. Ayrıca, eserdeki atasözlerinin ağız özellikleriyle birlikte kaydedildiği görülmektedir (Doğan 2013). Eser; *elif, Allah adıdır* “elif, Allah adıdır” sözüyle başlar ve *yemişsizlikden yeyirem, yakur² yakur yandırur³* “yemişsizlikten yiyorum, yakur yakur (yakıcı bir biçimde) yakıyor” sözüyle biter (Doğan 2013: 28, 52).

Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler): Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler) adlı çalışma, 1994 yılında ve Kiril harfleriyle 168 sayfa olarak Bakü’de yayımlanmış bir atasözleri kitabıdır. Kitaptaki atasözleri, Ehmed Azerlu tarafından derlenip düzenlenmiştir (Azerlu 1994). Kitabın ön sözünde Behlül Abdulla, atasözlerin yayımlanması esnasında “deyiş tarzı”na katiyen dokunulmadığı ve derleyicinin halktan kaydettiği şeklinin verildiğini belirtmektedir (Azerlu 1994: 5). Kitabın sonlarındaki bir notta ise; “Kitabda Güney Azerbaycan’da bugün de işlenen atalar sözleri, meseller ve deyişler toplanmıştır.” ifadelerine yer verilmiştir (Azerlu 1994: 166). Eserin ilk sözü, *aba altından deyenek gösterir* “aba altından değnek gösterir”, son sözü *şübhe insanı narahat eder, amma çoğ beladan da gurtarar* “şüphe insanı rahatsız eder; ama çok beladan da kurtarır” şeklindedir (Azerlu 1994: 6, 165).

Ferheng-i Darbü’l Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan: 293 sayfadan ibaret olan bu eser, Ali Muhammedî Berence’ye aittir ve Azerbaycan Avşarları-

² *yakur*: yakıcı.

³ *yandır*:- yakmak.

nın atasözlerini konu edinmektedir (Berence 1379). Eserdeki atasözleri, Azerbaycan Türkçesiyle verildikten sonra, Latin alfabesindeki şekli ve Farsça açıklamasıyla birlikte sunulmuştur. Eser; *at, minenin tanıyar* “at, binenini tanı” ile başlayıp *yéyilenim yéyildi, dağılanım dağıldı; konağım⁴ geldi gètdi* “yenilenim yenildi, dağılanım dağıldı; misafirim geldi gitti” ile biter (Berence 1379: 7, 293).

Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan: Tebriz’de yayımlanan bu eser ise, Ali Esger Müctehidî’nindir (Müctehidî 1332). Eserdeki 286 sayfalık atasözleri, Farsça açıklamalarıyla beraber yer almaktadır. Bunun yanında, kimi atasözlerinin Fransızca ve İngilizce tercümeleriyle birlikte verildiği göze çarpmaktadır. Bu eserin ilk sözü; *ata, ana taht yaradı, baht yaradmayıb* “baba, anne taht kurar, baht kurmaz”, son sözü, *yéyen ile giyeninkin Allah yétirer* “yiyen ile giyeninkini Allah yetirir” şeklindedir (Müctehidî 1332: 2, 286).

Ata Babalar Deyibler: Ali Zaferhah’ın Ata Babalar Deyibler adlı bu eseri (Zaferhah 1370), Tebriz’de 1370 (Miladi 1950/1951) yılında yayımlanmıştır. 74 sayfa olan eserde atasözleri, aynı zamanda Farsça tercümeleriyle birlikte yer almaktadır. Eser; *ac aparar, susuz gétirer* “aç götürür, susuz getirir” sözü ile başlayıp *yéyen kim, içen kim* “yiyen kim, içen kim” sözü ile son bulur (Zaferhah 1370: 7, 74).

İncelememizde, söz konusu eserlerdeki su ve su kaynaklı atasözleri üzerinde durulmuştur. Tespit edilen atasözleri, konularına göre tasnif edildikten sonra hem tarihî kaynaklarda hem de Türkiye Türkçesi ve ağızlarında yer alan atasözleriyle karşılaştırılmıştır.

Atasözlerinin Konularına Göre Tasnifi

1. İnsan ve Değerlerle İlgili Atasözleri

1. 1. Yüceltilen Değerler

1. 1. 1. İyilik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Balığ at suya, balığ bilmese halığ biler* (TDD:27); “Balığı at suya, balık bilmezse Halik bilir.”

Çöregi⁵ at deryaya, balığ bilmese Halığ biler (Az. Afs.: 144); “Ekmeği at denize, balık bilmezse Halik bilir.”

Türkiye Türkçesi: *İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.*

Pend-nâme: *Sen eyle suya at eylügeni aşık, Balık bilmezse bilür anı halığ* (Erenoğlu 2007: 1164).

1. 1. 2. Tedbir

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Dibi görünmeyen sudan geçme* (TDD: 66); “Dibi görünmeyen sudan geçme.”

⁴ *konak*: misafir.

⁵ *çörek*: ekme.

Türkiye Türkçesi: *Dibi görünmeyen sudan geçme.*

Türkiye Türkçesi Ağzıları: *Dibi görünmedik göle batılmaz* (Zuday-Taşova-Amasya) (Aksoy 2009: 34).

Dibi görünmedik sudan geçilmez (su dalınmaz, girme) (Çamşığı-Divriği-Sivas, vd.) (Aksoy 2009: 93).

1. 1. 3. İhtiyat

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Oddan gorhan, soyuğ suyu üfler içer* (TDD: 120); "Ateşten korkan, soğuk suyu üfleyip içer."

Ağzı yanan, suyu da üfler içer (TDD: 7); "Ağzı yanan, suyu da üfleyip içer."

İstiden⁶ gorhan, soyuğ suyu üfler içer (TDD: 92); "Sıcaktan korkan, soğuk suyu üfleyip içer."

Türkiye Türkçesi: *Sütten ağzı yanan yoğurdu (ayranı) üfleyerek yer (içer).*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bir yerde yat, altıva su çıkmazsun* (ENT: 35); "Bir yerde yat, altına su çıkmasın."

1. 1. 4. Uyanık Olma

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su yatar, düşmen yatmaz* (TDD: 134); "Su uyur, düşman uyumaz."

Türkiye Türkçesi: *Su uyur, düşman uyumaz.*

Pend-nâme: *Ulular kim senün gussağ yimişler, Su uyur uyumaz düşman dimişler* (Erenoğlu 2007: 1156).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ahar suya dayanma, her adama inanma* (TDD: 22); "Akarsuya dayanma, her adama inama."

Türkiye Türkçesi: *Akarsuya inanma, eloğluna dayanma.*

Oğuznâme: *Beglere inanma, suya tayanma* (Bayat 1992: 44).

Övrete inanma, suya tayanma (Bayat 1992: 85).

Pend-nâme: *Düşerler niçe izz ehlin kusuya, İnanma beglere tayanma suya* (Erenoğlu: 222-247).

1. 1. 5. Azim

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Adamı geyret işleder, deyirmanı su* (TDD: 11); "Adamı gayret çalıştırır, değirmeni su."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su ahdıgca, daşı guma dönderer* (TDD: 134); "Su aktıkça, taşı kuma çevirir."

Türkiye Türkçesi Ağzıları: *Su damlaya damlaya suyu deler* (Havza-Samsun) (Aksoy 2009: 189).

⁶ isti: sıcak.

1. 1. 6. Sabır

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Geçme namerd körpüsünden gıoy aparsın su seni* (TDD: 106); “Geçme namert köprüsünden, bırak götürsün su seni.”

Geçme namerd körpüsünnen kıoy aparsın çay seni (Az. Afş.: 242); “Geçme namert köprüsünden bırak götürsün çay seni.”

Türkiye Türkçesi: *Geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni.*

Oğuznâme: *Mühennet körpüsinden geçmekden suya boğulmaq yegdir* (Bayat 1992: 80).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *İçme namerd elinden suyu, abı heyat olsa da* (TDD: 98); “Abıhayat olsa da namert elinden su içme.”

1. 1. 7. Fedakârlık

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kögli balıg istiyen, götin soyuğ suda kıoyar* (ENT: 50); “Gönlü balık isteyen, götünü soğuk suya koyar.”

Balıg isteyen, dibini soyuğ suya gıoyusun gerek (TDD: 27); “Balık isteyen, vücudunu soğuk suya sokmalıdır.”

Könlü balıg isteyen, gıuyruğın soyuğ suya gıoymalıdır (TDD: 109); “Gönlü balık isteyen, kuyruğunu (kıcını) soğuk suya koymalıdır.”

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Balık tutanın götü yaş gerek* (Bitlis) (Aksoy 2009: 59).

Balık tutanın paçası ıslanır (Sandıklı-Afyon) (Aksoy 2009: 59).

Balık tutanın tumanı yaş olur (Van) (Aksoy 2009: 59).

1. 1. 8. Tevazu

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, alçağdan ahar* (TDD: 134); “Su, alçaktan akar.”

Oğuznâme: *Yerin alçağın su bilür* (Bayat 1992: 100).

1. 1. 9. Saygı

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su içene, ilan deymezi⁷* (TDD: 134); “Su içene, yılan (bile) dokunmaz.”

Türkiye Türkçesi: *Su içene, yılan bile dokunmaz.*

1. 1. 10. Umut

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bir arha ki su gèldi, ümîd var bir de gele* (ENT: 35); “Bir arka su geldiye, tekrar gelmesi umulur.”

Bir arha su gelse ümid var bir de gele (Az. Afş.: 108); “Bir arka su gelse, tekrar gelmesi umulur.”

⁷ Bu atasözü, İmam Hüseyin'i andırması dolayısıyla tasavvuf ehli tarafından da söylenegelmiş ve daha çok da onlar tarafından benimsenmiştir (Gölpınarlı 2004: 276).

1. 2. Yerilen Değerler

1. 2. 1. Cimrilik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *İki içim su, bir çörek yeri vèrmez* (TDD: 88); “İki içim su, bir parça ekmeği vermez.”

1. 2. 2. Nankörlük

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su içdiyin gıyuya tükürme*⁸ (TDD: 134); “Su içtiğin kuyuya tükürme.”

1. 2. 3. Nefis

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Dövlət, duzlu su kimindir (içdikce susadır)* (TDD: 70); “Varlık (servet), tuzlu su gibidir (içtikçe susatır).”

1. 2. 4. Tecrübesizlik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Günü*⁹ *pacada görüb, suvu küzede*¹⁰ (Az. Afş.: 249); “Güneşi bacada görmüş, suyu testide.”

1. 2. 5. Adaletsizlik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Yuğarı kend su içir, aşağı kend and* (TDD: 105); “Yukarıdaki köy su içer, aşağıdaki köy ant.”

1. 3. İnsan Karakteri ve Kişilik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Arğa su gelince ğurbağanın gözü patlar* (TDD: 19); “Arka su gelene kadar kurbağanın gözü patlar.”

Göle su gelince ğurbağaların bağı çatlar (TDD: 113); “Göle su gelene kadar kurbağaların bağı çatlar.”

Türkiye Türkçesi: *Arığa su gelene kadar kurbağanın gözü patlar.*

Göle su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Adamun yere bağanı, suyun vām*¹¹ *ağanından hezer*¹² (ENT: 28); “Adamın yere bakanı ile suyun sessiz akanından kork.”

Suyun lal ağanı, adamın yere bağanı (TDD: 135); “Suyun sessiz akanı, adamın yere bakanı.”

İnsanın yere bağanı, suyun lal ağanı (TDD: 91); “Adamın yere bakanı, suyun sessiz akanı.”

Suyun mat ağanı adamın yere bağanı (Az. Afş.: 174); “Suyun yavaş akanı, adamın yere bakanı.”

⁸ *tükür-*: tükürmek.

⁹ *gün*: güneş.

¹⁰ *küze*: kap, testi.

¹¹ *vām* (<Far.): sessiz, sakin.

¹² *hezer* (<Ar.): sakınma, çekinme, uzak olma.

Türkiye Türkçesi: *Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork*¹³.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ağıllı adam, su kimi yolun tapar*¹⁴ (TDD: 7); "Akıllı adam, su gibi yolu bulur."

Ağıllı adam, su kimidir, öz özüne yol tapar (TDD: 7); "Akıllı adam, su gibidir, kendi kendine yolunu bulur."

Ağıllı körpünü tapınca, deli sudan geçer (TDD: 8); "Akıllı köprüyü buluncaya kadar, deli sudan geçer."

Türkiye Türkçesi: *Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su görende susar, at görende ahsar* (TDD: 134); "Su gördüğünde susar, at gördüğünde aksar."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Olar aşım suyu, olmaz başım suyu*¹⁵ (TDD: 120); "Olursa aşımın suyu, olmazsa başımın suyu."

2. İnsan ve Toplumla İlgili Atasözleri

2.1. Kadın

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Arvadı er saşlar, suyu ver*¹⁶ (TDD: 17); "Kadını er tutar, suyu toprak."

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Adamı ar, avradı er zabdeder* (Anamas-Eğridir-Isparta) (Aksoy 2009: 29).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Arvadsız év, susuz deyirman* (TDD: 18); "Kadın-sız ev, susuz değirmen."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Arvad gazan gıyudan su çıhmaz* (TDD: 17); "Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz."

2.2. Çocuk

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Uşajsız év, susuz deyirman kimidir* (TDD: 142); "Çocuksuz ev, susuz değirmen gibidir."

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Çocuksuz ev çepersiz bahçeye benzer* (Karakoçan-Elazığ) (Aksoy 2009: 82).

¹³ İncelemedeki bu ve diğer bazı atasözlerinin, Türkiye Türkçesinde de farklı varyantları bulunmaktadır. *Suyun duru akanından, insanın yere bakanından korkmalı*, gibi. Ancak çalışmada, Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin yaygın olan varyantı verilmiştir.

¹⁴ *tap*:- bulmak.

¹⁵ Bu söz, bölge konuşurlarına göre şu hadiseye dayanmaktadır: Zamanında bir kadın tencereyi suyla doldurur ve kaynatmak üzere ocağa koyar. Kocasını da evin ihtiyacı için pazara gönderir. Daha sonra, eve komşu kızı gelir ve aralarında laflamaya başlarlar. Komşu kızı, ocaktaki tencereyi görünce kadına, suyu niçin kaynattığını sorar. Kadın da, suyu aş pişirmek için kaynattığını ve pazardan kocasının dönmesini beklediğini söyler. Komşu kızı ise kadına, ya bir de pazardan kocan gelmezse, diye sorar. Bunu üzerine kadın, *olar aşım suyu, olmaz başım suyu*, der. Yani, kocam pazardan gelirse kaynayan su, aşımı pişirmeye yarar, gelmezse başımı yıkamaya yarar, demek istemektedir. (Kaynak kişi: Cemal Ayrumlu, Yer: Urmiye)

¹⁶ *ver*: fidelerin dibine konulan besleyici toprak.

2. 3. Eğitim

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su küçüğündi, süfre¹⁷ böyügün* (ENT: 44); “Su küçüğün, sofraya büyüğüdür.”

Su kiçiyindir¹⁸, süfre böyüyün (TDD: 134); “Su küçüğün, sofraya büyüğüdür.”

Su kiçigindür süfre böyügün (EH: 190); “Su küçüğün, sofraya büyüğüdür.”

Türkiye Türkçesi: *Su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğüdür.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ğuyuya tükürme, gün gelir suyundan içmeli olarsan* (TDD: 55); “Kuyuya tükürme, gün gelir suyundan içecek olursun.”

2. 4. Sosyal Hiciv

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kéçel¹⁹, suya gétmez* (ENT: 49); “Kel, suya gitmez.”

Kéçel suva gédmez (Az. Afş.: 233); “Kel, suya gitmez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Getdügi su, sıçdukı poħı arıtmaz* (ENT: 48); “Getirdiği su, sıçdığı boku temizlemez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ğazan ğaynar, suyu yoħ; şorba²⁰ ğaynar, özü yoħ* (TDD: 43); “Kazan kaynar, su yok; çorba kaynar, kendisi yok.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Éşşeyi toya²¹ çağırdılar, dedi, ya odun azdır, ya da su* (TDD: 79); “Eşeği toya çağırılmışlar, ya odun ya da su azdır, demiş.”

Eşegi niye saħlallar, oduna suva (Az. Afş.: 42); “Eşeğe odun ve su (taşımak) için bakarlar.”

Türkiye Türkçesi: *Eşegi düğüne çağırılmışlar, ya odun eksik ya su demiş.*

Oğuznâme: *Eşegi düğüne ogumuşlar: “Ya su yogdur, ya odun yog” demiş.* (Bayat 1992: 58).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kéçinün koturı²², ser-çesmeden²³ su içer* (ENT: 49); “Keçinin çopuru, çeşmeden (çeşmenin gözünden) su içer”

Türkiye Türkçesi: *Keçinin uyuzu, çeşmenin gözünden su içer.*

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Adamın hödüğü pınarın gözünden içermiş* (Gündüzbey-Yeşilyurt-Malatya) (Aksoy 2009: 29).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su başdan bulanar* (TDD: 134); “Su baştan bulanır.”

Su başdan bulanıkdur (EH: 191); “Su baştan bulanıktır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bir eli od, bir eli su* (TDD: 34); “Bir eli ateş, bir eli su.”

¹⁷ *süfre* (<Ar.): sofraya.

¹⁸ *kiçik*: küçük.

¹⁹ *kéçel*: kel.

²⁰ *şorba* (<Far.): çorba.

²¹ *toy*: düğün.

²² *çotur*: çopur.

²³ *ser-çeşme* (<Far.): pınar, kaynak.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Denizden bir dolça²⁴ su da ganimettir* (TDD: 65); “Denizden bir kova su da ganimettir (kârdır).”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Dövlət malı ne odda yanar, ne de suda batar* (TDD: 70); “Devlet malı ne ateşte yanar ne de suda batar (devlet malına zeval gelmez).”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *İnek su içer süd olar, ilan su içer zeher olar* (TDD: 90); “İnek su içer süt olur, yılan su içer zehir olur.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kor bulağdan²⁵ su ahtarır²⁶* (TDD: 108); “Kurumuş pınardan su bekliyor.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Topuğumuza çıkmayan sular, başımızdan aşdı* (TDD: 139); “Topuğumuza çıkmayan sular, başımızdan aştı.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su kızdıranda bize xeberi deger* (ABD: 51); “(Yalnızca), su ısıttığında bize uğrar.”

2. 5. Ekonomi

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Borcla alınan eşşek, su yolunda öler* (TDD: 37); “Borçla alınan eşek, su yolunda ölür.”

Hıyar pulu ile alınan eşşeyin ölümü sudan olar (TDD: 147); “Hıyar parasıyla alınan eşeğin ölümü sudan olur.”

Türkiye Türkçesi: *Hıyar akçesiyle alınan eşeğin ölümü sudan olur.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Balığ, suda satılmaz* (TDD: 27); “Balık, suda (iken) satılmaz.”

Türkiye Türkçesi: *Denizdeki balığın pazarı (pazarlığı) olmaz.*

Türkiye Türkçesi Ağzıları: *Sudaki balığa soğan doğranmaz* (Anama-Eğridir-Isparta) (Aksoy 2009: 189).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su verib yağ alsan, zarar edersen* (TDD: 134); “Su verip yağ alsan, zarar edersin.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Boğarsan suyu göl olar, içersen çöl* (TDD: 37); “Suyun önünü kesersen göl olur; ama suyu içersen çöl olur.”

2. 6. Misafirlik²⁷

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Gonağısız év, susuz deyirmanı benzer* (TDD: 53); “Misafirsiz ev, susuz değirmene benzer.”

²⁴ *dolça*: kova, bakraç.

²⁵ *bulağ*: çeşme.

²⁶ *ahtar*-. aramak.

²⁷ Türk kültüründe misafirlik hususuna çok değer verildiği görülmektedir. Dede Korkut Kitabında geçen, *konuğu gelmeyen kara ivler yıkılsa yig; ozan ivüñ tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuğ gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içirür ağırlar azizler gönderür*, gibi ifadeler bu değere dair başlıca örneklerden sayılır (Ergin 1997: 74, 76).

2. 7. Terslik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Beht dönende burnun suyu gözden ahar* (TDD: 31); “Baht döndüğünde (kötü gittiğinde), burnun suyu gözden akar.”

Baht tüşende burnun suvu gözden damar (Az. Afş.: 102); “Baht döndüğünde (ters gittiğinde) burnun suyu gözden damlar.”

2. 8. Liderlik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bir at arhasında, min at su içer* (TDD: 32); “Bir at arkasında, bin at su içer.”

2. 9. Belirsizlik

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bu hemir çoğ su aparar* (TDD: 39); “Bu hamur çok su kaldırır.”

3. Bilgi ve Hakikatle İlgili Atasözleri

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, aydınlıdır*²⁸(TDD: 134); “Su, aydınlıktır.”

*Su aydınlıkdur öz kapuva cala*²⁹ (EH: 191); “Su aydınlıktır, kendi kapına dök.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ahar su, murdar olmaz* (TDD: 22); “Akarsu, pis olmaz.”

Su, murdarlıg götürmez (TDD: 134); “Su, pislik götürmez.”

Türkiye Türkçesi: *Akan su, yosun tutmaz.*

Türkiye Türkçesi Ağzıları: *Akan su, haram kaldırmaz* (Bitlis) (Aksoy 2009: 34).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *İt ağzınan derya mundar olmaz* (Az. Afş.: 75); “İt ağzı ile deniz murdar olmaz.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Hammām suyınnan dost dutarsan* (ENT: 40); “Hamam suyundan dost tutarsan.”

Hamam suyu ile dost tutulmaz (TDD: 148); “Hamam suyu ile dost tutulmaz.”

Hamam suyuynan özüne dost kazanar (Az. Afş.: 148); “Hamam suyuyla kendine dost kazanır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, bendinden bağlanır* (TDD: 134); “Su, bendinden bağlanır.”

Su başdan kesiler (TDD: 134); “Su baştan kesilir.”

Türkiye Türkçesi: *Su başından (bendinden) kesilir (bağlanır).*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Suyınan, kurdun ağzı bağlanı*³⁰ (ENT: 44); “Su ile kurdun ağzı bağlanır.”

²⁸ Su, Türk halk inançlarında parlak geleceğin simgesi olarak değerlendirilir. Örnek olarak; rüyada su görmek aydınlıktır. Sıkıntılı rüya, savuşturulmak için suya anlatılır. Su, falda da aydınlık yol olarak yorumlanır (Kalafat 2008).

²⁹ *cala*:- dökmek, serpmek.

Su ile gurdun da ağzın bağlamağ olar (TDD: 134); “Su ile kurdun da ağzı bağlanır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Hağğ dösen, su durar* (TDD: 148); “Doğru desen, su (bile) durur.”

Hağğ söze, ağan sular durar (TDD: 148); “Doğru söze, akan sular durur.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, bir yerde çok qalanda iyikür*³¹ (ENT: 44); “Su, bir yerde çok kaldığında kokar.”

Su, bir yerde qalsa iylenir (TDD: 134); “Su, bir yerde kalsa kokar.”

Dayanan su töz gohuyar (TDD: 59); “Durgun su, tez kokar.”

Su, bir yerde qalsa qohar (Az. Afş.: 172); “Su bir yerde kalsa kokar.”

Su bir yerde qalsa iyiklener (EH: 191); “Su bir yerde kalsa kokar.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su başdan aşdı, ister bir qarış, ister bir arış*³² (ENT: 44); “Su baştan aşmış, ister bir karış, ister bir arış.”

Su başdan aşanda ya bir qarıc ya yüz karıc (EH: 191); “Su baştan aştığında ya bir karış ya yüz yüz karış (fark etmez).”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Küzeçi, sınığ*³³ *küzeden su içer* (TDD: 110); “Testici, kırık testiden su içer.”

Küzeçi, sınığ küzede su içer (Az. Afş.: 237); “Testici, kırık testiden su içer.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Sapsız balta, suya batar* (TDD: 128); “Sapsız balta, suya batar.”

*Gönü*³⁴ *suya vërme, vërdin gëtdi gelmez* (TDD: 113); “Keveni suya verme, vermişsen, artık geri gelmez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Susuz ağac, mëyve vërmez* (TDD: 135); “Susuz ağaç, meyve vermez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Susuz hëyat olmaz* (TDD: 135); “Susuz hayat olmaz.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Susuz şëher, virandır* (TDD: 135); “Susuz şehir, virandır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su yaranıb*³⁵ *ağmağa, göz yaranıb bağmağa* (TDD: 134); “Su akmak için, göz bakmak için vardır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Delik gäbda su durmaz* (TDD: 64); “Delik kaptan su durmaz.”

³⁰ “Kurt ağzı bağlama” inancı, Türk dünyasındaki ortak dinî uygulamalardandır. Kurt ağzı bağlama, hayvanları kurttan korumak üzere yapılan bir uygulamadır (Kalafat 2006).

³¹ *iyik*:- kötü kokmak.

³² *arış*: bir uzunluk ölçü birimi (kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı).

³³ *sınığ*: kırık.

³⁴ *gön*:- bir çeşit çalı, keven.

³⁵ *yaran*:- meydana gelmek, oluşmak, doğmak.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Deniz suyu ne içilir, ne de gurtarır* (TDD: 65); “Deniz suyu ne içilir, ne de kurtarır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ğuru ağaca su vermezler* (TDD: 57); “Kuru ağaca su vermezler.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Daşı sıksan su çıkmaz* (TDD: 60); “Taşı sıksan su çıkmaz.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ğuyu derin, suyu serin* (TDD: 55); “Kuyu derin, suyu serin.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su küzesi, su yolunda sınar*³⁶ (ENT: 44); “Su testisi, su yolunda kırılır.”

Su küzesi su yolunda sınar (TDD: 134); “Su testisi su yolunda kırılır.”

Su küzesi su yolunda sınar (EH: 190); “Su testisi yolunda kırılır.”

Küze su yolunda sınar (Az. Afş.: 237); “Testi su yolunda kırılır.”

*Besti*³⁷, *su yolunda sınar* (TDD: 31); “Küp, su yolunda kırılır.”

Türkiye Türkçesi: *Su testisi su yolunda kırılır*.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su küzesin, su tanır* (EH: 190); “Su testisini, su tanır.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ala garğa, suda çimse de gaz olmaz* (TDD: 13); “Ala karga, suda çimse de kaz olmaz.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Susamışa su gerek* (TDD: 135); “Susamışa su gerek.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Susayan it, kerize*³⁸ *bağar* (TDD: 135); “Susayan it, arka bakar.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su götürmekle deryadan su gurtarmaz*³⁹ (TDD: 134); “Su götürmekle denizde su bitmez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Söhbət su kimindir, geldi, gelecek* (TDD: 133); “Sohbet su gibidir, geldi gelecek.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su bulanmasa, durulmaz* (TDD: 134); “Su bulanmazsa, durulmaz.”

Türkiye Türkçesi: *Su bulanmayınca durulmaz*.

Oğuznâme: *Su bulanmayınca durulmaz* (Bayat 1992: 90).

Pend-nâme: *Degüldür yigide ayb olsa aşık, Turılmaz olmayınca su bulanık* (Erenoğlu 2007: 1159).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su sesi, sikke sesi, at kişnemesi* (TDD: 134); “Su sesi, para sesi, at kişnemesi.”

³⁶ *sın-*: kırılmak.

³⁷ *besti*: küçük küp.

³⁸ *keriz*: su yolu, ark.

³⁹ *gurtar-*: bitirmek.

Sirke sesi, kadın sesi, su şırıltısı, at kişnemesi insana fereh getirir (TDD: 130);
“Sirke sesi, kadın sesi, su şırıltısı, at kişnemesi insana ferahlık verir.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, helbirle ölçülmez* (TDD: 134); “Su kalburla ölçülmez.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ğelbirde su daşınmaz* (TDD: 47); “Kalburda su taşınmaz.”

Oğuznâme: *Gelbürde su durmaz* (Bayat 1992: 62).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Acı acını keser, su sancını* (TDD: 24); “Acı acıyı keser, su sancıyı.”

Türkiye Türkçesi: *Acı acıyı keser, su sancıyı.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Herkesin bir derdi var, deşirmancının su derdi* (TDD: 154); “Herkesin bir derdi var, deşirmencinin su derdi.”

Türkiye Türkçesi: *Herkesin bir derdi var, deşirmencininki su.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Od ile su dilsiz düşmendir* (TDD: 120); “Ateş ile su dilsiz düşmandır.”

Türkiye Türkçesi: *Od ile su, dilsiz yağıdır.*

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Ateşle su hatıra bakmaz* (Mudurnu-Bolu) (Aksoy 2009: 49).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su her şeyi paklar, üz⁴⁰ ğarasın yoğ* (TDD: 135);
“Su her şeyi paklar ama yüz karasını paklamaz.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Suda boğulan, saman çöpünden yapışar* (TDD: 135); “Suda boğulan, saman çöpüne yapışır.”

Suda boğulan, elini çöpe atar (TDD: 135); “Suda boğulan, elini çöpe atar.”

Türkiye Türkçesi: *Denize düşen, yılana (yosuna) sarılır.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Şor⁴¹ yéyen, suya gelür* (ENT: 44); “Tuz(lu) yiyen, suya gelir.”

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su ağa ağa durular* (TDD: 134); “Su aka aka durulur.”

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Akar akar da durulur* (Çanılı-Ayaş-Ankara) (Aksoy 2009: 34).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su gelende yolın tapar* (ENT: 44); “Su geldiğinde yolunu bulur.”

Su ağa ağa yolunu tapar (TDD: 134); “Su aka aka yolunu bulur.”

Su gelende yerin tapar (EH: 190); “Su geldiğinde yolunu bulur.”

Su, özüne yol tapar (TDD: 134); “Su, kendine yol bulur.”

Su özüne yol éler (EH: 191); “Su kendine yol yapar.”

Türkiye Türkçesi: *Su yatağını bulur.*

⁴⁰ üz: yüz.

⁴¹ şor: tuz, tuzlu.

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Su aka aka yolunu (deresini) bulur (bulurmuş)* (Diyarbakır, Van) (Aksoy 2009: 189).

Aka aka su deresini bulur (Anamas-Eğridir-Isparta) (Aksoy 2009: 34).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su, aharına⁴² döner* (TDD: 134); "Su, yoluna döner."

Su ahar, çuħuru tapar (TDD: 134); "Su akar, çukuru bulur."

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Su göl yerine akar (yığılır)* (Şavşat-Artvin) (Aksoy 2009: 190).

Su çukurunu, yol tepesini bulur (Çayköy-Niksar-tokat) (Aksoy 2009: 189).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su suyu tapar, su da çuħurunu* (TDD: 134); "Su suyu bulur, su da çukurunu."

İti iti tapar, su da çuħurunu (TDD: 93); "İti iti bulur, su da çukurunu."

Kor koru tapar, su çuħuru (TDD: 109); "Kör, körü bulur; su, çukuru."

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Kör körü, su çukuru bulur* (Van) (Aksoy 2009: 166).

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kor, korı tapar; su, çuħuru; çölmek, dekerleni duvakın⁴³ tapar* (ENT: 50); "Kör, kör bulur; su, çukuru; çömlek yuvarlanıp kapağını bulur."

Sefeh⁴⁴ sefehî tapar, su çuħuru (TDD: 130); "Şaşkın, şaşkını bulur; su, çukuru."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Her ğab, su saħlamaz* (TDD: 151); "Her kapta, su durmaz."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kögül, gözden su içer* (ENT: 50); "Gönül, gözden su içer."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Her ğazılan yerden su çıħmaz* (TDD: 151); "Her kazılan yerden su çıkmaz."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Her ğuyunun suyu içilmez* (TDD: 152); "Her kuyunun suyu içilmez."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Her suda balığ olmaz* (TDD: 155); "Her suda balık olmaz."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Tāze küze, serin su* (ENT: 38); "Taze testi, serin su."

Teze bardağın suyu serin olur (TDD: 137); "Taze bardağın suyu serin olur."

Türkiye Türkçesi: *Taze bardağın suyu soğuk olur.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Pendir⁴⁵ yeyen, su içer* (TDD: 124); "Peynir yiyen, su içer."

⁴² ahar: kanal, su yolu.

⁴³ duvak: çömlek kapağı.

⁴⁴ sefeh: sersem, şaşkın.

⁴⁵ pendir: peynir.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su alçağdan ahar, yuħarını uħurar* (TDD: 134); "Su alçaktan akar; ama yukarıyı uħurur."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Suda balıg sövdası olmaz* (TDD: 135); "Suda balık sevdası olmaz."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Balıgı ya öldür, ya da sudan çıħart* (TDD: 27); "Balıgı ya öldür ya da sudan çıkart (her ikisi de balık için aynı durum)."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Alçaħda yatana sél aparar, ucada yatana yél* (Az. Afş.: 39); "Alçakta yatana sel götürür, yüksekte yatana yel."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Yanan yere su seppezler* (Az. Afş.: 283); "Yanan yere su serpmezler."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su olan yerde teyemmüm batıldur* (EH: 191); "Suyun olduğu yerde teyemmüm batıldır."

Su olmıyan yerde teyemmüm vacibdür (EH: 191); "Suyun olmadığı yerde teyemmüm vaciptir."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *İki yemek arasında bir su gerek* (TDD: 88); "İki yemek arasında bir su içmek lazım."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Yatan daşın altına su keçmez* (TDD: 99); "Yatan taşın altına su geçmez."

4. Dünya Görüşüyle İlgili Atasözleri

4. 1. Denge-Düzen

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Birisi od olanda, o birisi su olmalıdır* (TDD: 36); "Biri ateş olduğuunda, diğer su olmalıdır."

Dünya béledir, biri od olanda biri su olar (TDD: 72); "Dünya böyledir, biri ateş olduđuunda biri de su olur."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su küzesiz, ağac kölgesiz* (EH: 190); "Su testisiz, ağaç gölgesiz."

4. 2. Kader Fikri

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kimi körpü tapmaz keçmeye, kimi su tapmaz içmeye* (TDD: 108); "Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye."

Türkiye Türkçesi: *Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye.*

5. Hayvanlarla İlgili Atasözleri

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bir ğızı terifleyende deyerler, su sonasıdır*⁴⁶ (TDD: 33); "Bir kıızı tarif ettiklerinde, suna gibidir derler."

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Ĝaz gelince gölün suyu ğuruyar* (TDD: 43); "Kaz (ördek, suna vb. havyaların göçü) gelinceye kadar gölün suyu kurur."

⁴⁶ *sona*: suna.

6. Aras Irmağı ile İlgili Atasözleri

Aras ırmağına dair birçok efsanenin olduğu rivayet edilir. Aras'tan, eski din kitaplarında ve tarih kitaplarında da bahsedilmektedir. Bu sebeple Aras; Nil, Dicle ve Fırat gibi kutsallığı olan nehirlerdendir.

Aras vadisi, Azerbaycan Türklerinin yaklaşık bin yıldan beri yaşadığı yurtlardan biridir. Araz bir de, Azerbaycan'ı ikiye bölen büyük bir nehir olması bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu nehir, Azerbaycan Türklerinin hayatında ve hatırasında önemli yere sahiptir. Özellikle, geçmişte birçok insan Araz sularında boğulup hayatlarını kaybetmiştir. Bu hazin hatıralar, kimi yönleriyle Azerbaycan Türklerinin halk hikâyeleri, destanları, türküleri ve atasözleri gibi sözlü kültürüne konu olmuştur.

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Meni apararı suya Araz deyerem* (TDD: 116); "Beni götüren (her) suya Araz derim."

Her apararı su, Araz deyil (TDD: 151); "Her götüren su, Araz değildir (olamaz)."

Bir su ki meni apardı, ona men Araz deyerem (TDD: 35); "Ancak beni götüren suya Araz derim."

Arazdan geçende yan yana degibler (ABD: 8); "Araz'dan geçtiklerinde yan yana değmişler."

7. Bir Bölgeyle İlgili Atasözleri

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Bildirçin Cemälâbâd'dan⁴⁷ hara geder, deni⁴⁸ yanında, suyu yanında⁴⁹* (ENT: 37); "Bildircin Cemalabad'dan başka nereye gider, yemi yanında suyu yanında."

Sonuç

Atasözlerinin, Türk kültürlü halkların ortak sözlü ürünlerinden olduğu bilinmektedir (Çobanoğlu 2004). Bu ortaklık, Oğuz Türkçesinin önemli bir kolu olan Azerbaycan Türkçesinin İran'daki ağızları ile Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki su ile ilgili atasözlerinde de büyük oranda görülmektedir. Ancak bu atasözlerinde, tabiatıyla, lehçe ve ağız farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan ses ve şekil özellikleri ile kelime hazinesindeki ayrılıklar bulunmaktadır. Önek olarak:

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kimi körpü tapmaz⁵⁰ keçmeye, kimi su tapmaz su içmeye* (TDD: 108); "Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye."

⁴⁷ *Cemälâbâd*: İran'ın verimli bir bölgesidir.

⁴⁸ *den*: dene, kuş yemi.

⁴⁹ Bölge konuşurlarından soruşturmamıza göre, bu sözün verimli bölgelere bağlı olarak söylendiği başka varyantları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sözün, Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerinde verimli yerler için söylendiği anlaşılmaktadır.

⁵⁰ *tap-*: bulmak.

Türkiye Türkçesi: *Kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Su küzesi⁵¹, su yolunda sınar⁵² (ENT: 44); “Su testisi, su yolunda kırılır.”*

Küze su yolunda sınar (Az. Afş.: 237); “Testi su yolunda kırılır.”

Besti⁵³, su yolunda sınar (TDD: 31); “Küp, su yolunda kırılır.”

Türkiye Türkçesi: *Su testisi su yolunda kırılır gibi.*

Bu farklılıkların kimileri ise, az olmak kaydıyla, İran’daki Azerbaycan Türkçesinin gelişmesini sürdürdüğü coğrafyada etkileşimde bulunduğu dillerden, bilhassa Farsça ve Arapçadan giren unsurlarla ilgilidir. Fakat atasözlerinde görülen bu yabancı asıllı kelimeler, halkın diline girip konuşma diliyle kaynaşmış olanlardır:

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Adamun yere bağanı, suyun vām⁵⁴ ahanından hezer⁵⁵(ENT: 28); “Adamın yere bakmanı ile suyun sessiz akanından kork.”*

Türkiye Türkçesi: *Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork.*

Güney Azerbaycan Türkçesi: *Kêçinün kıoturı⁵⁶, ser-çesmeden⁵⁷ su içer (ENT: 49); “Keçinin çopuru, çeşmeden (çeşmenin gözünden) su içer.”*

Türkiye Türkçesi: *Keçinin uyuzu, çeşmenin gözünden su içer.*

Türkiye Türkçesi Ağızları: *Adamın hödüğü pınarın gözünden içermiş (Gündüzbey-Yeşilyurt-Malatya) (Aksoy 2009: 29) gibi.*

Atasözlerinin öne çıkan dil özelliklerinden biri de sanatlı söyleyişe sahip olmalarıdır (Aksan 2002: 146-172). Bilhassa, söz konusu eserlerde kaydedilmiş olan su ile ilgili birçok atasözü mecaz anlamda kullanılmıştır:

Dibi görünmeyen sudan geçme (TDD: 66); “Dibi görünmeyen sudan geçme.”

Oddan görhan, soyuğ suyu üfler içer (TDD: 120); “Ateşten korkan, soğuk suyu üfleyip içer.”

Su başdan bulanar (TDD: 134); “Su baştan bulanır.”

Balık, suda satılmaz (TDD: 27); “Balık, suda (iken) satılmaz.”

Bir at arhasında, min at su içer (TDD: 32); “Bir at arkasında bin at su içer.”

Suda boğulan, saman çöpünden yapışar (TDD: 135); “Suda boğulan, saman çöpüne yapışır.” gibi.

⁵¹ küze: kap, testi.

⁵² sın-: kırılmak.

⁵³ bestî: küçük küp.

⁵⁴ vām (<Far.): sessiz, sakin.

⁵⁵ hezer (<Ar.): sakınma, çekinme, uzak olma.

⁵⁶ kıotur: çopur.

⁵⁷ ser-çesme (<Far.): pınar, kaynak.

Buna karşılık kimi atasözlerinde suyun önemi ve bazı özellikleri dolayısıyla, suyla ilgili birtakım hakikatler dile getirilmiştir:

Su verip yağ alsan, zerer edersen (TDD: 134); “Su verip yağ alsan, zarar edersin.”

Susuz héyat olmaz (TDD: 135); “Susuz hayat olmaz.”

Susuz şehir, virandır (TDD: 135); “Susuz şehir, virandır.”

Herkesin bir derdi var, deyirmancının su derdi (TDD: 154); “Herkesin bir derdi var, değirmencinin su derdi.”

Od ile su dilsiz düşmendir (TDD: 120); “Ateş ile su dilsiz düşmandır.” gibi.

Atasözlerinin bazı örneklerinde, hem gerçek hem de mecaz anlam kastedilmek suretiyle kinaye sanatı kullanılmıştır:

Su, bir yerde çok kalanda iyikür (ENT: 44); “Su, bir yerde çok kaldığında kokar.”

*Su başdan aşdı, ister bir karış, ister bir arış*⁵⁸ (ENT: 44); “Su baştan aşmış, ister bir karış, ister bir arış.”

Sapsız balta, suya batar (TDD: 128); “Sapsız balta, suya batar.”

Susuz ağac, méyve vérméz (TDD: 135); “Susuz ağaç, meyve vermez.”

Delik ğabda su durmaz (TDD: 64); “Delik kapta su durmaz.”

Su, ğelbirle ölçülmez (TDD: 134); “Su kalburla ölçülmez.” gibi.

Kimi atasözlerinde teşbih sanatına başvurulduğu görülmektedir:

Uşáğısız év, susuz deyirman kimidir (TDD: 142); “Çocuksuz ev, susuz değirmen gibidir.”

Ğonağısız év, susuz deyirmana benzer (TDD: 53); “Misafirsiz ev, susuz değirmene benzer.”

Söhbet su kimindir, geldi, gelecek (TDD: 133); “Sohbet su gibidir, geldi gelecek.” gibi.

Bazı atasözlerinde ise, su kültürünün izleri göze çarpmaktadır:

Su, aydınlıdır (TDD: 134); “Su, aydınlıktır.”

Suyınan, kırdun ağızı bağlanı (ENT: 44); “Su ile kurdun ağızı bağlanır.” gibi.

KAYNAKÇA

ABD: ZAFERHAH Ali (1370), *Ata Babalar Deyibler*, Tebriz.

AKSAN Doğan (2002), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

AYAN Ekrem (2002), “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, *Türkler*, (Yay. K. Çiçek vd.), Ankara, (III): 622-629.

⁵⁸ arış: bir uzunluk ölçü birimi (kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı).

- Az. Afş.: BERENCE Ali Muhammedî (1379), *Ferheng-i Darbü'l Meselha-yı Afşar-ı Azerbaycan*, Tahran.
- ÇOBANOĞLU Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DOĞAN Talip (2010), *Urmiye Ağızları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EH: MÜCTEHİDÎ Ali Esger (1332), *Emsâl-i Hikem Der Zebân-i Mahalli-yi Azerbaycan*, Tebriz.
- ENT: *Mîrzâ 'Elinekî Merâğî Emşâl ü Neşâyihi-i Türkî. Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, (Haz. Talip Doğan), 2013, Ankara: Vizyon Yayınevi.
- ERENOĞLU Dilek (2007), "Güvahî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler", *Turkish Studies*, Fall, 2(4): 1150-1167.
- ERGİN Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı-I, Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN Muharrem (2006), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÖLPINARLI Abdülbâki (2004), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- GÖNEN Sinan (2006), *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, (Doktora Tezi).
- İNAN Abdulkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAFESOĞLU İbrahim (1997), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KALAFAT Yaşar Kaya (1994), "Türk Halk İnançlarında Hususiyetle Doğu Anadolu'da ve Toroslarda "Kırk" Motifi", *Milli Folklor*, Kış, 3 (22): 15-21.
- KALAFAT Yaşar (2006), "Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnanç", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1): 273-280.
- KALAFAT Yaşar Kaya (2008), "Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü", *II. Uluslar Arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu 08-10 Ekim*, Doğubeyazıt-Ağrı.
- KALAFAT Yaşar (2011), *Türk Kültürlü Halklarda Orta Asya'dan Orta Doğu'ya İnanç Göçü*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KILIÇ Sami (2012), *Türk Halk İnanışlarında Yiyecek ve İçecekler*, Elazığ.
- TDD: AZERLU Ehmed (1994), *Tebrizden Dört Defter (Atalar sözleri, meseller, hikmetler)*, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- TÜRKAN Kadriye (2012), "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Milli Folklor*, 24 (93): 135-148.

Genel Ağ Kaynakları

www.yasarkalafat.info (10 Temmuz 2013)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri